

Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1934р. – Львів, 1933. – С.2–3. 44. Лепкий Л. Про однострій нашої Армії // Календар Червоної Калини на 1923 рік. – Львів: Червона Калина, 1922. – С.133-134. 45. Угрин-Безгрішний М. Українські січові стрільці (В десятиліття 14-24) // Календар „Червоної Калини” на 1924 рік. – Львів: ЧК, 1923. – С.36–37. 46. Демчук О. „Січі” в повіті Сокаль // Гей,

там на горі „Січ” іде!.. Пропам’ятна книга „Січей”. Зібрав і впорядкував П.Трильовський. – К.: ВІПОЛ, 1993 – С.250–259. 47. Винниченко В. Відродження нації (історія української революції). – В 3-х ч. – Репринтне видання. – К.: Політвидав України, 1990. – Ч.3. – 542 с. 48. Вільгельм фон Габсбург. Уважся українців найкращими жовнірами // Україна. – 1993. – №10. – С.28–29.

УДК 94(477)“1917”

Р. Д. Зінкевич

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних і соціальних наук

ПОЧАТКИ УКРАЇНІЗАЦІЇ РОСІЙСЬКОЇ АРМІЇ НАВЕСНІ 1917 р.

© Зінкевич Р.Д., 2004

Показано розгортання українського національно-визвольного руху у війську та початки українізації російської армії навесні 1917 р.

Ukrainian national liberation movement expansion and the Ukrainian language and spirit introduction in the Russian Army in spring 1917 are shown.

Внаслідок повалення російського самодержавства в лютому 1917 р. армія стала поступово втягуватися у політичну боротьбу. Український національно-визвольний рух після падіння самодержавства все з більшою силою охоплював і армію. Особливо це проявилось на Південно-Західному та Румунському фронтах, а також у тилкових гарнізонах, де чисельність солдатів-українців була значною. Українські політичні партії більш активно розгорнули тут свою діяльність. Один із членів Української Центральної Ради А.А. Гольденвейзер пояснював швидке поширення ідей українських партій “доступністю і привабливістю”, з якими вони йшли в маси. Секрет успіху агітації партій він бачив у тому, “що вони ... повністю задовольняють бажання і прагнення широких переважно сільських мас” [1, с. 10–11]. Солдати у своїй більшості були переодягненими в шинелі селянами, тому ідеї українських партій та організацій серед них користувалися значним успіхом. Такої ж думки були й інші активні діячі Центральної Ради. Так, П. Христюк писав: “Солдати на фронті

легко сприймали лозунги “ боротьби за вільну Україну”. В цьому розумінні своєї “вільної України” селянин і робітник в солдатській шинелі вкладали, звичайно, свій зміст, напевно не завжди той, який вкладали його інтелігентні керівники в багаточисельних резолюціях і постановках українських вояків” [2, с.23].

Поширення впливу українських партій у військах, дислокованих в Україні, полегшувалось і тим, що у вищому офіцерському складі армії була певна кількість українців. Це деякою мірою впливало на їх ставлення до формування українських національних частин. Відомо, що в дореволюційний період офіцери-українці, бажаючи повністю злитися з системою і апаратом царського уряду, значною мірою були русифіковані. Але революційний вибух, розвиток національно-визвольного руху вплинули і на них, змусивши їх згадати про своє національне походження. Ставлення українського вищого офіцерського складу до національно-визвольного руху було різним. Деякі його представники, такі наприклад, як командувач VIII армії генерал Микола Юнаків, дійсно були

віддані ідеї відродження національної державності, тому підтримували національно-визвольний рух в армії. Інші ж хотіли використати його для зміцнення свого авторитету у солдатів. Були й явні авантюристи, які впливали на хвилі національно-визвольного руху, щоб використати його в своїх амбіційних цілях. Українські партії хоч і не мали численних прихильників у вищих ешелонах командування армії, тим не менше мали вплив на значну кількість молодшого офіцерського складу. Це давало їм можливість розгорнути активну діяльність серед широких солдатських мас. В армії українські партії створювали різноманітні українські військові гуртки, клуби, ради та інші організації. В квітні вони були створені в 24-му армійському корпусі IX армії, в 155-й піхотній дивізії XI армії і т.д. [3, 13,23 квітня; 5,7,20 травня; 4, 7 травня], також в тилкових гарнізонах Керчі, Тернополя, Гусятина, Чернівців, Феодосії, Рівного і Житомира [3, 12,18,30 квітня; 4,7 травня].

Після створення в березні 1917 р. Українського військового комітету, військового клубу імені гетьмана П. Полуботка і військових рад в армії почалася робота з її українізації. В телеграмі командувача Київського військового округу генерала Духоніна в Ставку від 20 березня 1917 р. повідомлялось, що “деякі офіцери і солдати фронтових запасних полків клопочуться про відправку їх в український легіон, що формується в Києві [5, ф.2003, оп.1, с.1034, арк.8]. Духонін писав про те, чи варто йти на поступки. У відповідь на запит 25 березня зі Ставки була одержана відповідь, в якій говорилось, що “український легіон може формуватися тільки з осіб незобов’язаних військовою службою, тобто тих, хто не досягнув призовного віку, або у яких закінчився термін обов’язкової служби” [5, ф.2003, оп.1, с.1034, арк.8]. 12 квітня клопотання Організаційного комітету розглянуло військове міністерство. Помічник військового міністра генерал Новицький наклав на нього резолюцію, у якій вказувалось, що всі домагання українців про створення окремих частин “неможливі, так як розпилюють і без того недостатнє матеріальне постачання армії” [5, ф.2003, оп.1, с.1034, арк.13–14].

Того часу між українськими і російськими партіями існували протиріччя з питання

національних частин. Використовуючи ріст національно-визвольного руху, Центральна Рада прагнула очолити його, тоді як Тимчасовий уряд, відчуючи тимчасову міцність свого становища завдяки підтримці Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів, не думав послаблювати або ділити владу над армією. Водночас, не бажаючи загострювати конфлікт навколо питання про створення українських частин, в кінці березня 1917 р. уряд видав “Положення про українізацію загону всіх родів зброї”. В ньому говорилось про те, що формування загону проводиться з дозволу Верховного головнокомандувача Українським організаційним військовим комітетом. До складу останнього, крім обраних українськими партіями 15 осіб, за призначенням вищого командування входив офіцер Генерального штабу [5, ф.2003, оп.1, с.1034, арк.8]. До складу загону, який формувався, дозволено було включити тридцять два курені, два козацькі кінні полки, дві саперні роти, одну телеграфну і одну понтонну роту [5, ф.2003, оп.1, с.1034, арк.5]. Однак уряд рішуче висловився проти переходу до системи територіальної комплектації армії [5, ф.2003, оп.4, с.16, арк.11].

З появою українських військових організацій – Організаційного комітету і Клубу імені гетьмана П. Полуботка – національний військовий рух в армії із стихійного почасти почав набирати організаційних форм. Хоч українці не мали багато своїх представників у командній верхівці армії, зате становили значну частину молодшого офіцерського складу. Це мало й свої переваги, бо сприяло розгортанню активної пропагандистської і організаційної роботи серед рядового складу армії, настроїв якого в кінцевому підсумку визначав поведінку командування [6, с.43]. Принцип українізації армії, тобто виділення солдатів української національності в окремі частини, підтримували всі без винятку українські партії. Проте кожна з них вкладала в нього свій зміст. Якщо прихильники М. Міхновського вбачали в українізації початок творення національної армії, то більшість національних партій Центральної Ради обмежували його культурницькими рамками.

Тим часом події розгорталися в швидкому темпі. В квітні клуб імені П. Полуботка в передмісті Києва Святошино організував війсь-

кове свято “білої квітки”. Тут зібралося близько 10 000 солдатів-українців Київського гарнізону [7, с.13]. Звідси за наказом М. Міхновського та інших членів клубу солдати пішли до будинку Київської Ради робітничих і солдатських депутатів. Невідомо, чи під тиском прибулих солдатів, чи піддаючись переконанням М. Міхновського, командувач округу генерал Ходорович згодився з ідеєю формування українських національних частин. У відповідь Київська Рада, яка складалася з шовіністично налаштованих есерів і меншовиків, звинуватила Тодоровича в братанні з українськими “бунтівниками”. Після цього М. Міхновський вирішив діяти ще енергійніше. Він умовив солдатів Київського етапного пункту, які поверталися на фронт, виїхати туди лише за умови, що з них буде сформований окремий український полк. Це дало негайний ефект. На мітингу 3 000 солдатів заявили, що підуть на фронт тільки як окрема українська частина – козацький полк імені гетьмана Б. Хмельницького. Штаб київського військового округу звинуватив Центральну Раду в підбурюванні солдатів. Щоб відкинути звинувачення, Центральна Рада 15 квітня прийняла резолюцію, в якій відмежувалася від цих подій, але разом з тим вказала на те, що за обставин, які склалися, не бачить іншого виходу, як сформувати з солдатів “український полк і задовольнити їх бажання вийти негайно на фронт як окрема українська військова одиниця. Інакше цей стихійний рух, не направлений у відповідному русі, може викликати заколот в тилу і на фронті [4, 20 квітня]. Центральна Рада підтвердила, що буде виконувати вказівку Ставки про те, що “формування далі українських частин має робитися тільки з запасних тилкових, а не фронтових частин” [4, 20 квітня].

Українські партії соціалістів-революціонерів і соціал-демократів на зборах 20 квітня 1917 р. підтримали організацію українського полку в тилу і приєдналися до резолюції Центральної Ради [4, 21 квітня]. Лідер українських соціал-демократів В. Винниченко теж виступив на підтримку створення першого українського полку, але він виступив проти створення регулярної армії. Винниченко писав “націоналізація армії мусить бути тісно зв’язана для кожного щирого демократа з демократизацією її”, далі він вважав, що “в цьому

першому українському полкові матимемо перший полк не постійної армії, а народної міліції, демократичної по складу і по тим цілям, які вона собі поставила” [8, 18 квітня]. Але командування Київським військовим округом не бажало допустити до формування українського полку, розуміючи, що воно могло б бути приводом для створення інших подібних частин [3, 20 квітня]. Проти створення полку виступили Київський виконавчий комітет “Об’єднаних громадських організацій”, президія Київської ради робітничих депутатів, Рада солдатських депутатів і коаліційна Рада київського студентства. Об’єднане засідання цих організацій після довгих і палких дебатів постановило, що “три тисячі солдатів українців, котрі зібралися у Києві, треба відправити на фронт на загальних підставах для поповнення армії” [9, с.49].

Незважаючи на опір, 18 квітня 1917 р. було проголошено створення першого українського полку імені гетьмана Б. Хмельницького, командиром якого був обраний штабс-капітан Д. М. Путник-Гребенчук [5, ф.2067, оп.1, с.3794, арк.20]. Конфлікт затягнувся. Начальник округу Ходорович направив командувачу Південно-Західного фронту А. А. Брусілову телеграму, в якій повідомлялось, що всі заходи впливу вичерпані і треба буде застосувати силу або вказати ту фронтову частину як українську, куди б цих 3 000 чоловік можна було направити [4, 22 квітня; 10, 22 апреля]. Головнокомандувач, не маючи інструкцій із Ставки, дав відповідь начальникові Київського військового округу Ходоровичу, докоряючи йому в нерішучості. “Виконавчий комітет Київського військового округу нічого не робить... В Київському військовому гарнізоні досить військової сили, щоб головний начальник округу... спинив нелад” [4, 22 квітня]. Щоб не довести розгортання подій до критичного стану, Ставка 20 квітня 1917 р. дала дозвіл на формування окремого українського загону із запасних частин Київського округу, яке мав проводити його штаб [5, ф.2003, оп.1, спр.1034, арк.15]. Нарешті, 21 квітня А. А. Брусілов дозволив генералу Ходоровичу сформувати полк, але тільки з 500 солдатів і офіцерів, решту потрібно було відправити в різні фронтові частини [3, 22 квітня]. Таке рішення викликало різкий протест солдатів-українців. Внаслідок цього коман-

дування змушене було згодитися на створення українського полку імені Б. Хмельницького. Це була перша українізована частина, на яку вже могла спертися Центральна Рада. З цим фактом змушений був згодитися і А. Ф. Керенський. В телеграмі 21 травня 1917 р. він хоч і дав санкцію на створення українського полку, але все ж таки визнав недопустимим переведення українських солдатів з однієї частини в іншу для створення спеціальних українських корпусів і армій [5, ф.2003, оп.1, с.1034, арк.46]. Створенням першого українського полку зайнявся Український військовий комітет з його головою полковником Піщанським [3, 2 травня].

Незважаючи на те, що Тимчасовий уряд пішов на деякі поступки, цього було недостатньо. Центральній Раді потрібно було мати збройну силу, на яку вона могла було б спертися. Тому під виглядом вже існуючих військових клубів, просвітніх і благодійних організацій українські партії почали широко проникати в армію. Безпосереднім органом, який проводив їх політику в армії, була військова рада – вибірний орган солдатів-українців. На фронті однією з перших почала діяти українська організація 9-ї армії Південно-Західного фронту. В середині квітня тут виник український військовий комітет [6, с.48]. 14 квітня 1917 р. в Києві за ініціативою клубу імені гетьмана Полуботка відбулося об'єднане засідання представників військових частин Київського гарнізону і різних тилкових воєнних організацій. Головою зборів був обраний солдат Михайло Павловський. Збори прийняли рішення добиватися у командування планомірного переведення українізованих частин на Румунський і Південно-Західний фронти [11, ф.4079, оп.1, с.4, арк.9], а також скликати український військовий з'їзд у Києві 5 травня 1917 р., який доручено було організувати Українському Організаційному Військовому Комітетові і Українській Центральній Раді [3, 25 квітня]. Дізнавшись про рішення цих зборів, Центральна Рада провела 23 квітня засідання, на якому підтвердила рішення організувати 5 травня військовий з'їзд у Києві. Дозвіл командування на формування першого українського полку вона сприйняла як дозвіл на українізацію військ і тому підтримувала вимоги українських військових комітетів із формування із запасних частин нових українських

частин та переведення українських військових у ці частини. Для цього при Центральній Раді була створена військова комісія [4, 25 квітня]. Українізацію армії також підтримала селянська секція Обласного з'їзду робітничих, солдатських і селянських депутатів, що відбувся в Києві 24–25 травня. З'їзд вважав за необхідне “формування з запасних тилкових частин нових українських військових частин, а також вилучення українських військових на фронті в новостворені українські військові частини, оскільки це не буде шкодити боєздатності армії” [4, 27 квітня].

Під впливом Клубу імені гетьмана П. Полуботка юнкери-українці військових шкіл Києва прийняли ухвалу, в якій говорилося про те, щоб усі частини, дислоковані в Україні, комплектувалися лише з українців, а випускники військових училищ призначалися в частини, які розміщені на українській території. Солдатів-українців, які служили за межами України, належало поступово переводити на Батьківщину [3, 31 березня]. Крім Києва, українізацію армії підтримали різноманітні військові організації в інших містах, в тому числі Виконавчий Комітет українського військового клубу в Чернівцях. 23 квітня він прийняв резолюцію, в якій говорилося, що “український рух за незначним винятком є рух демократичний... в данім часі, негайне формування в тилу українських частин і зібрання на фронті українців в окремі роти, ми вважаємо нагально потрібним” [4, 28 квітня]. Під впливом лівих сил не всі українські військові організації підтримували українізацію російської армії. Наприклад, українська громада Густинського гарнізону 20 квітня 1917 р. прийняла резолюцію проти створення українського національного війська, тому що воно може стати знаряддям “майбутнього українського імперіалізму, і що небезпека з боку нових кіл великодержавної буржуазії для його вільного національного розвитку може бути цілком усунута шляхом дальшого національного і політичного усвідомлення і організації широких народних мас і перш за все солдат”. Вона виступила проти реорганізації під час війни існуючих бойових і взагалі військових одиниць за національним принципом, бо це може призвести до послаблення бойової сили армії. Українізація армії має проходити обережно і

тільки в тилу при формуванні нових частин з новим складом солдатів [4, 29 квітня].

27 квітня 1917 р. Київський губерньський селянський з'їзд прийняв Постанову про українізацію армії. В ній говорилось про те, що "з'їзд вважає необхідним негайно формувати з запасних тилових частин окремі українські частини з тим, щоб ці частини стояли на Україні. Вилучення українських військових на фронті в українські військові частини бажано, поскільки це не буде шкодити боєздатності армії і вирішуватиметься волею військового начальства [4, 29 квітня]. У другій половині травня при Раді депутатів військ Київського військового округу утворилася українська фракція, яка теж вимагала українізації армії [12, 26 травня]. Українізацію військ підтримували й українські партії, але вони по-різному поставилися до цього. Самостійницькі партії вважали українізацію одним з етапів створення власних національних збройних сил. Українські соціалістичні партії бачили в українізації тільки виділення українських солдатів і офіцерів в окремі полки і виступали проти створення української регулярної армії, а також за заміну її народною міліцією.

Використовуючи широкий розмах національно-визвольного руху в армії і популярності серед українських солдатів формування національних частин, незважаючи на заборону Тимчасового уряду, Центральна Рада разом з українськими партіями приступила до створення українізованих частин. Протягом березня–травня 1917 р. вони розгорнули бурхливу діяльність щодо українізації фронтових і тилових гарнізонів. На Південно-Західному фронті були українізовані частини в 29-му і 32-му армійських корпусах. На Румунському фронті українізовано було 36-й і 38-й піхотні полки 9-ї дивізії (XI армійський корпус) [13, с.79]. З вимогою українізації армії в квітні–травні виступили юнкери київських шкіл, солдати-українці Вінницького і Одеського гарнізонів [4, 21, 27 травня]. 9 квітня в Харкові "Тимчасова українська військова організація" скликала віче українських солдатів, офіцерів, лікарів, військових урядовців, на якій було прийнято такі постанови: "набори з України ідуть тільки в ті запасні полки, які стояли на Україні; офіцерам-українцям дати право записуватися в українські полки по скінченню

Військових шкіл і Шкіл прапорщиків; українці-офіцери мають право переводитися туди, де є солдати українці" [3, 22 квітня]. Створення українських національних армій усіх родів зброї з тилових військових частин вимагало віче українців 674-го пішого Золотоніського полку [4, 5 травня], також віче військових частин Катеринослава, яке організувала тимчасова Катеринославська Українська Військова Рада [3, 11 травня]. Українізації армії також вимагали в травні солдати-українці Чернігова, Військова Українська Рада м. Умані, Товариство Українського Військового клубу імені гетьмана П. Полуботка 23-го пішого запасного полку VII армії Південно-Західного фронту, Український військовий клуб 3-ї пішої дивізії XI армії, Всеукраїнської юнкерської спілки, української громади 235-го піхотного полку, громади українських вояків Запасного артилерійського дивізіону в Одесі та інші [3, 17, 21, 27, 30 і 31 травня], [4, 30 квітня, 13 травня].

Вже на початку квітня в Одесі організувалась "Одеська українська військова рада". 26 квітня відбулися установчі збори, котрі затвердили статут організації і прийняли для організації назву "Одеський український військовий кіш". Головою його виконавчого комітету став військовий лікар І. Луценко. Ця організація діяла в Одеському військовому окрузі і на Румунському фронті. [14, с.121; 3, 3 травня]. Під впливом самостійницьких партій вони набули виразно самостійницького характеру.

Стихійний процес українізації охопив й інші фронти. Тимчасовий уряд хоча й пообіцяв "сприяти тіснішому національному об'єднанню українців у рядах самої армії"[5, Ф.2003, оп.4, с.16, арк.11], і далі продовжував дотримуватися великодержавної політики, що, певна річ, викликало гострі протести серед українських радикально налаштованих кіл. Щоб якимось регламентувати створення українських частин і не допустити їх стихійного створення, Ставка вирішила взяти це під свій контроль. У телеграмі Головнокомандувача від 20 квітня 1917 р. командувачу Київського військового округу дозволялось формувати особливий український загін із запасних частин Київського округу. Формування покладалось на штаб округу [5, ф.2003, оп.2, с.1034, арк.15 ;10, 19 мая].

Офіційне повідомлення про українізацію трьох корпусів було оголошено в наказі по Київському військовому округу, виданому командувачем округу полковником Обручевим 23 травня на першому з'їзді представників армії Південно-Західного фронту [3, 26 травня]. Хоча неофіційно ще раніше від делегації Української Центральної Ради, яка поїхала 11 травня з міністром Керенським до Брусілова, було одержано телеграму, в якій говорилось про те, що міністр затвердив створення 1-го Українського полку імені гетьмана Б.Хмельницького та Українського військового генерального комітету, який відає всіма військовими організаціями і відповідає за всі організаційні комітети, і що головнокомандувач Південно-Західного фронту призначив три корпуси для поповнення українцями [4, 14 травня]. Фактично ж уряд і Ставка затягували переговори і чинили різні перепони щодо українізації російської армії.

Коли аналізувати динаміку розвитку українського військового руху протягом весни 1917 р., то помітна така його особливість, як поступове його поширення на нові території. Він охоплював дедалі більші солдатські верстви як тилівих, так і фронтових частин. Бурхливе зростання українського військового руху ставило на порядок денний перехід до вищого типу організації, тобто заснування загальнонаціонального військового органу, який би став на чолі українізації армії і приступив до створення українських військових частин. Це питання мав вирішити Всеукраїнський військовий з'їзд,

ініціатором скликання якого виступив Клуб імені гетьмана П. Полуботка. Щоб не опинитись на узбіччі подій і зміцнити свої позиції, його підтримала й Центральна Рада. Загалом, весна 1917 року стала періодом зародження і розгортання українського військового руху та початком українізації російської армії, незважаючи на опір Тимчасового уряду, ряду російських політичних партій та великої частини шовіністично настроєних солдатів-росіян.

1. Гольденвейзер А. А. Из Киевских воспоминаний (1917–1920) // Революция на Украине по мемуарам белых. – М., –Л., 1930. 2. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції (1917–1920 рр.). – Відень. – 1920. – Т.1. 3. Нова Рада. – 1917. 4. Робітнича газета. – 1917. 5. Російський військовий історичний архів. 6. Голубко В. Армія Української Народної Республіки. – Львів, 1997. 7. Монкевич Б. Піонери українського війська. – Табор. – №4. 8. Винниченко В. Три тисячі шукачів // Робітнича газета. – 1917. 9. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції (1917–1920 рр.). – Відень, 1921. 10. Киевская Мысль. – 1917. – 22 апреля. 11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. 12. Воин свободной России. – 1917. 13. Ткачук А. Г. Крах спроб Центральної Ради використати українізовані військові формування в 1917 р. // Український історичний журнал. – 1967. – № 8. 14. Млиновецький Р. Нариси з історії визвольних змагань 1917–1918 рр. – Чужина, 1970.

УДК 94(477)“1917”

І.Я. Хома

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних і соціальних наук

ДО ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ НА НАДДНІПРЯНщині У 1917 РОЦІ

© Хома І.Я., 2004

Розкривається процес становлення військової формації Українських Січових Стрільців галицького зразка на Наддніпрянщині в процесі відродження української держави у 1917 р.

The article describes with the process of Ukrainian military formation Sitchovi Striltsi establishment of Halychiyan pattern in Dnipro region, during revival of Ukrainian state in 1917.

У процесі становлення української держави на тринадцятому році її незалежності

сучасна історична наука покликана взяти безпосередню участь у розбудові України. Тому